

Ekonomik Büyüme, Gelir Eşitsizliği, Tüketici Kredileri, Eğitim ve Çevresel Sorunlar Üzerinde Finansallaşmanın Etkisi

Yusuf Bahadır Kavas¹

Özet

“Finansallaşma” olgusu son zamanlarda giderek artmakta; sosyal, ekonomik, politik veya kültürel değişimin olduğu her yerde görülmektedir. Finansallaşmanın birçok farklı boyutu vardır ve her akademisyen kendi baktığı perspektiften meseleyi ele aldığı anda haklıdır. Ancak farklı bakış açıları birbirini dışlayan unsurlar olmamalıdır. Finansallaşmanın ekonomik sistemin işleyişini hem makro hem de mikro düzeyde dönüştürdüğü belirtilmektedir. Son yirmi yılda, hane halkı borç-gelir oranlarının ve şirket borç-öz kaynak oranlarının hızla yükseldiği bir dönem olmuştur. Son on yılda ise kapitalizm kabuk değiştirmiştir. Finansallaşma kavramının bu dönüşümün en önemli taşıyıcılarından biri olduğu tezi ön plandadır. Finansallaşmanın üretim odaklı ekonomilerden finans odaklı ekonomilere aracılık etmesi üretim sisteminin sektöre uğramasına neden olabilecektir. Bunun yanında finansallaşmanın da etkisiyle mal ve sermaye piyasalarının serbestleştirilmesi ve kural tanımaz bir hale büründürülmesi potansiyel olarak gelir eşitsizliğini artırmaktadır. Ayrıca finansallaşma ile çevresel sorunlar arasında güçlü ve pozitif bir etkinin olduğu geçmiş literatürde tespit edilmiştir. Bu çalışma literatürde finansallaşma ile ortaya çıkan eğitim, ekonomik büyüme, gelir eşitsizliği, ticari açıklık, tüketici kredileri ve çevresel sorunlara geniş bir perspektiften bakmaya odaklanmaktadır. Bu konuları hedef alan ampirik ve teorik çalışmalar hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır.

Giriş

Asya'daki birçok ülkede bu kıssanın çeşitli varyasyonları anlatılmaktadır. Bir grup kör adam bir filele karşılaşır ve daha önce hiç “görmedikleri” için

1 Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Türkiye, yusuf.kavas@amasya.edu.tr;
ORCID ID: 0000-0002-4838-7318

içlerinden biri cesurca file uzanır, filin bacağına hissederek ve diğerlerine filin ağaca çok benzediğini söyler. İkincisi yan tarafına dokunur ve filin aslında duvara benzediğini söyler; üçüncüsü hortumuna dokunur ve onun büyük bir yılan olduğunu ifade eder; bir diğeri kuyruğuna dokunup bunun ip olduğunu; bir diğeri ise dişine dokunduğunda bunun bir mızrak olduğunu söyler. Her ne kadar çeşitli alternatiflerle hikâye anlatılsa da kör adamların fil hakkında tam ve doğru bilgiye fikir alışverişinde bulunmaları sayesinde ulaşabildikleri belirtilir. Finansallaşma literatüründe de zaman zaman bu hikâye hatırlanmalıdır. Finansallaşmanın birçok farklı boyutu vardır ve her akademisyen kendi baktığı perspektiften meseleyi ele aldığıda haklıdır. Ancak farklı bakış açıları birbirini dışlayan unsurlar olmamalıdır. Tüm fikirler bir araya getirildiğinde resmin bütünü ortaya konulabilir ve finansallaşmanın tam olarak anlaşılması sağlanabilir (Mader et al., 2020).

“Finansallaşma” olgusu son zamanlarda giderek artmakta; sosyal, ekonomik, politik veya kültürel değişimin olduğu her yerde görülmektedir. Son yirmi yılın ekonomi literatürü, Bretton Woods finans sisteminin çöküşünden sonra finansallaşma terimini ortaya atmıştır (Levy-Orlik, 2013). Google Scholar aramalarında 1996-2000 yıllarını kapsayan dönemde yalnızca 170 kez finansallaşma ya da finansallaştırma kelimesine rastlanmaktayken; 2006- 2010 yılları arasında 5790; 2011-2014 yıllarında ise 12.010 kez bu kelimelerle karşılaşılmaktadır. Finansallaşma kelimesi literatürde çoğu kez küreselleşme kelimesine ikame olarak da kullanılmaktadır (Christophers, 2015). Literatürde finansallaşmanın tanımı yapılırken en çok Epstein (2005) yılındaki çalışmasına atıfta bulunmaktadır. Epstein finansallaşmayı *“hem ulusal hem de uluslararası düzeyde ekonominin ve yönetim kurumlarının işleyişinde finansal piyasaların, finansal güdülerin, finansal kurumların ve finansal elitlerin artan önemi”* şeklinde ifade etmektedir. Finansallaşma kavramının teorik bir tanımlama yapılarak dar bir çerçeveye sokulmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Çoğu zaman, finansallaşma kendi başına bir açıklama olarak ele alındığı ve böylece finansın kendisini kara kutuya kapatıldığı ifade edilmektedir. Finansı tanımlamayı amaçlayan bu tür çalışmalar, finansallaştırma projelerinin meyve vermesine (veya bunların başarısız olmasına neden olan aksamalara) izin veren uyumlu çabalara, destekleyici altyapılara ve uygulamalara izin vermemektedir (Christophers, 2015).

Finansallaşmanın ekonomik sistemin işleyişini hem makro hem de mikro düzeyde dönüştürdüğü belirtilmektedir. Finansallaşmanın üç temel etkisinden bahsedilmektedir. Finansallaşma ile reel sektöre kıyasla finans sektörünün önemi artmakta; reel sektörden finans sektörüne gelir transferi yapılmakta ve gelir eşitsizliği arttırılarak, ücret durgunluğuna katkıda

bulunulmaktadır. Ayrıca, finansallaşmanın ekonomiyi borç deflasyonu ve uzun süreli durgunluk riskine açık hale getirebileceğine dair önemli kanıtların olduğundan da bahsedilmektedir (Palley & Palley, 2013).

1980'den bu yana ABD'nin üretim odaklı ekonomiden finans odaklı ekonomiye doğru köklü bir dönüşüm geçirdiği görülmektedir. Bu dönüşüm sırasında ABD ulusal gelirinin üretim ile değil finansal kanallar aracılığıyla artış gösterdiği ortadadır. Bu nedenle ABD'de faaliyet gösteren şirketler ürün piyasalarından çok finansal piyasalara odaklanmakta ve bu piyasalara daha duyarlı hale gelmektedir. ABD ulusal ekonomi politikası da bu durumu destekler nitelikte hareket etmektedir. Söz konusu bu durum finansal aktörlerin tüm mal ve hizmet piyasalarına daha fazla nüfuz etmelerine destek olmaktadır (Tomaskovic-Devey et al., 2015). Finansal sektörün reel sektörün yerini alarak onu "hizmetkârı" haline getirdiği fikri gelecek yüzyılın bu doğrultuda şekilleneceğini bizlere göstermektedir. Bu kapsamda zenginlik üreten "üretken emek" ve üretmeyen "verimsiz emek" olmak üzere iki tür emekten bahsedilmektedir. Finans sektörü ve içinde barındırdığı emek, bu şemaya göre, temelde üretken değildir. Dolayısıyla değer üretmeden kâr elde etmeyi ya da başka bir deyişle ekonominin başka yerlerinde üretilen değeri çıkararak kâr elde etmeyi gerektirdiği iddia edilmektedir (Christophers et al., 2020). Bu açıdan değerlendirildiğinde üretimin azaldığı, gelirin daha çok finansal piyasalar üzerinden kazanıldığı ekonomiler için tedarik zincirinin bozulduğu anlarda büyük krizlerle karşı karşıya kalınması olasıdır. 2019 yılında ortaya çıkan ve tedarik zincirinin kopmasına neden olan Covid-19 salgını ve Rusya-Ukrayna savaşı ile süre gelen tahıl krizi bu duruma en belirgin örnektir. Değer ortaya koymadan yalnızca üretilen değer üzerinden kazanç elde etmeye çalışmak uzun vadede getiriden ziyade büyük sorunlarla toplumlara karşı karşıya bırakabilir.

Son yirmi yıl, hane halkı borç-gelir oranlarının ve şirket borç-öz kaynak oranlarının hızla yükseldiği bir dönem olmuştur. Son on yılda ise kapitalizm kabuk değiştirmiştir. Finansallaşma kavramının bu dönüşümün en önemli taşıyıcılarından biri olduğu tezi ön plandadır (Christophers et al., 2020). Söz konusu gelişmeler hem sistemin büyümesini hem de artan kırılganlığı açıklamaktadır. Söz konusu bu durum nihayetinde ülkeleri içinde buldukları borç sarmalını sürdüremeyecekleri bir noktaya getirecektir. Sürekli borç ekonomisi ile çarklarını döndürmeyi hedefleyen ülkeler önünde sonunda çıkmaza düşecekler ve büyük bir krizle karşı karşıya kalacaklardır. Bu gerçekleştiğinde ekonominin borç deflasyonuna düşme ve uzun süreli durgunluğa karşı kırılgan hale gelme riski bulunmaktadır (Palley & Palley, 2013).

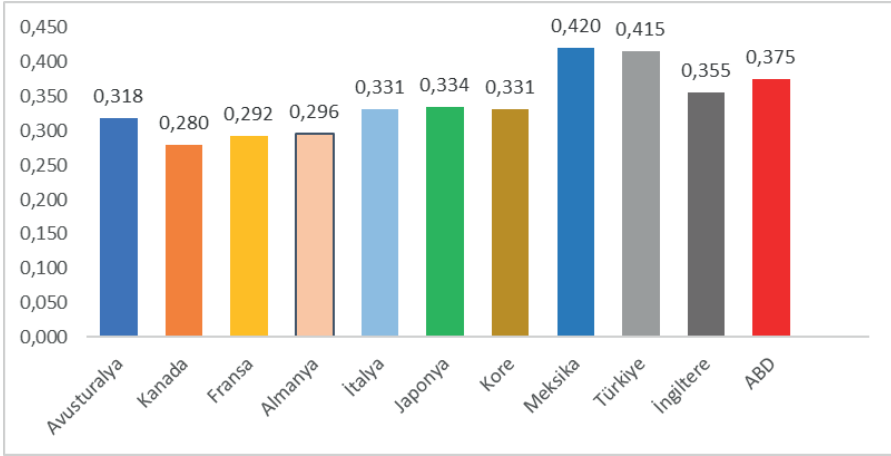
ABD ekonomi politikası kendi haricindeki diğer ülkeleri kendisine bağımlı kılmayı amaç edinmekte ve büyük bir sömürge düzeninin baş aktörü olmaktadır. Gerçekleştirilen ekonomi politikaları ile dünyanın geri kalanı ABD'ye borçlanmakta cari açıklarını kapatmak için dolar bazlı fon bulmaya çalışmaktadır. Her ne kadar elde edilen fonlar dış ticaret açığını kapatmak için kullanılmaya çalışılsa da birçok gelişmekte olan ülke cari açık ile karşı karşıya kalmaktadır. Madalyonun diğer yüzünde ise gelişmekte olan ülkeler yine bağımlı oldukları dolar hegemonyasından kurtulmak için doğrudan yatırımların ülkelere gelmesini teşvik edecek girişimlerde bulunmaktadır. Reel sektörü hareketlendirmeyi hedefleyen bu adım bu sefer de çevresel sorunlarla gelişmekte olan ülkeleri karşı karşıya getirmektedir.

Bu çalışma literatürde finansallaşma ile ortaya çıkan eğitim, ekonomik büyüme, gelir eşitsizliği, ticari açıklık, tüketici kredileri ve çevresel sorunlara geniş bir perspektiften bakmaya odaklanmaktadır. Bu konuları hedef alan ampirik ve teorik çalışmalar hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır.

Ekonomik Büyüme, Gelir Eşitsizliği ve Finansallaşma İlişkisi

Ekonomik büyüme kavramı en genel anlamıyla bir dönemde ekonomik mal ve hizmet üretiminde bir önceki döneme göre meydana gelen artışı ifade etmektedir. Geleneksel olarak, toplam ekonomik büyüme gayri safi milli hasıla (GSMH) veya gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) cinsinden ölçülür, ancak bazen bu yöntemler haricinde başka alternatif ölçütler de kullanılır (Zhou, 2021). Ülkelerde yaşayan bireyler arasında gelir eşitsizliği olup olmadığını tespit etmek amacıyla Gini katsayısı kullanılmaktadır. Gini katsayısı sıfıra yaklaştıkça gelir dağılımının daha adil olduğundan, bire yaklaştığında ise gelir eşitsizliğinin varlığından bahsedilir. Şekil 1'de Türkiye'nin de içinde yer aldığı on bir ülkeye ait güncel Gini katsayı değerlerini gösteren grafik yer almaktadır. Avustralya, Kanada, İtalya, Güney Kore, Meksika, İngiltere'ye ait veriler 2020 yılına aitken; Fransa, Almanya ve Türkiye'nin verileri 2019 yılını kapsamaktadır. Japonya'nın 2018; Amerika Birleşik Devletleri'nin ise 2021 yılına ait verileri kullanılmıştır.

Şekil 1 incelendiğinde Türkiye'nin Gini katsayısının söz konusu ülkeler arasında Meksika'dan sonra ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Türkiye'de gelir eşitsizliği diğer dokuz ülkeye kıyasla yüksektir. Bu durumun oluşmasında finansallaşmanın da önemli bir paya sahip olduğu geçmiş çalışmalarla desteklenmektedir.

Şekil 1 Kaynak: OECD veri tabanı (<https://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm>)

2008 yılında ortaya çıkan ve literatüre Mortgage (Konut Kredisi) Krizi olarak geçen finansal krizden sonra finansallaşma kelimesi literatürde daha sık karşımıza çıkmaktadır. Finansallaşmanın ekonomilerde gelir eşitsizliğine katkıda bulunup bulunmadığını belirlemek için iki hipotez geliştirilmiştir. Birinci hipoteze göre finansallaşmanın faydasını halihazırda zengin olanlar elde eder. Yoksulların finansal piyasalara gayri resmi olarak katılma kabiliyetleri, gelirlerini ve tüketim düzeylerini artırma ve bundan yararlanma kabiliyetlerini sınırlar ve bu da sonuçta gelir eşitsizliğinin genişlemesine neden olur. Bazı akademisyenler son finansal ve ekonomik krizlerin ardından finansallaşmanın, çöküşe katkıda bulunan bir faktör olduğunu bile savunmuştur (Assa, 2012). Neoliberal dönemde mal ve sermaye piyasalarının serbestleştirilmesi ve kural tanımaz bir hale büründürülmesi neticesinde mal ve sermaye piyasalarının uluslararasılaşması, potansiyel olarak eşitsizliği artırmaktadır. En yaygın görüşe göre, küreselleşmenin daha az eğitilmiş işçileri dünyanın dört bir yanındaki düşük ücretli işçilerle doğrudan rekabete sokarak kazançlarını düşürdüğü varsayılmaktadır. Bu rekabet, uluslararası mal ve hizmet ticareti yoluyla ücretler üzerinde baskı yaratmaktadır. (Agnello & Sousa, 2014). İkinci hipotez ise finansallaşmanın yoksulların borçlanmasını ve büyük sermayeye, uygulanabilir projelere yatırım yapmasını kolaylaştırdığını, bunun da gelir eşitsizliğinin azalmasına neden olduğunu ileri sürmektedir. Finansallaşma gelir dağılımını çeşitli kanallardan etkilese de artan gelir eşitsizliği esas olarak pazarlık gücünün işgücünden sermaye sahiplerine kaymasına bağlanmaktadır (Khatatbeh & Moosa, 2022). Bu nedenle yaşamak için daha fazla sermaye sahibine bağımlı olduğunu hisseden

emekçiler, pazarlık masasında güçlü bir duruş sergileyememekte ve iş kaybı yaşama korkusuyla hareket ederek sermaye sahiplerinin ve yöneticilerinin teklif ettikleri ücretleri kabul etmek mecburiyetinde kalmaktadır.

Bir ekonomide faaliyetlerin etkin ve verimli bir şekilde yürütülebilmesi için reel sektörün anlık ya da gelecek projeleri için ihtiyaç duyacağı fonları, finansal sistem aracılığıyla en uygun koşullarda elde edebilmesi ile mümkün olacaktır. Bu nedenle fon arz edenler ve fon talep edenleri bir araya getiren finansal sistemin piyasada oldukça önemli bir rolü bulunmaktadır. Ancak bu durumda finansal sistem ekonomik faaliyetlerin yürütülmesinde amaç değil araç olarak rol üstlenmelidir. Finansallaşmanın amaç olduğu reel sektörün ötelendiği bir ekonomide çarklar kısa vadede dönüyor gibi gözükse de uzun vadede büyük sorunlarla karşılaşılması olasıdır. 2008'den sonra finansallaşmanın ABD ve diğer ekonomilerde, istikrarsızlık yaratma kapasitesine sahip olduğu ortaya çıkmıştır (Tomaskovic-Devey et al., 2015). Dünyadaki tüm mal varlığının %75'ini dünya nüfusunun sadece %10'unun elinde olduğu düşünüldüğünde (Chancel et al., 2022) zenginler ve fakirler arasındaki gelir eşitsizliği gün geçtikçe artmakta ve bu duruma finansallaşmanın aracılık ettiği düşünülmektedir (Davis & Kim, 2015). Nihayetinde finansal kaynaklara en fazla ihtiyaç duyan kesim gelir seviyesi daha düşük olanlar veya fon talebinde bulunan şirketlerdir. Elinde yeterli kaynağı olmayanlar fon bularak ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktayken, bu durum elinde fon fazlası olan kesimin tabiri caizse iştahını kabartmaktadır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere modern hayatı vad ederek çeşitli kredi imkânları tanıyan batı dünyası sömürgecilikte birbiriyle yarışır hale gelmektedir. Avrupa ve Amerika'daki ülkeler finansal sistemi kullanarak bu sistem aracılığıyla gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler üzerinden hatırı sayılır bir gelir elde etmektedir. Finansallaşma gün geçtikçe araç olmaktan çıkmakta amaç haline dönüşmektedir. Finansallaşmanın beklenilen aksine reel büyümeyi olumsuz yönde etkilediği yapılan çalışmalar ile desteklenmektedir (Assa, 2012; Levy-Orlik, 2013; Tomaskovic-Devey et al., 2015). Bu sonucu destekleyen bir çalışmada 1970–2008 yıllarını kapsayan ABD'deki finans dışı firmaların artan finansal yatırımlarının sonuçları araştırılmıştır. Finans dışı sektördeki finansallaşmanın o sektördeki ekonomik büyümeyi azalttığına dair tutarlı kanıtlar bulunmuştur (Tomaskovic-Devey et al., 2015). Özellikle zayıf sermaye hareketliliğine sahip gelişmekte olan ülkelerde de durum benzerdir. Gelişmekte olan ülkelerde finansallaşmanın etkisiyle gerçekleşen artan borç yükü üretici sektörünün yapısını değiştirmiş ve faaliyetlerine devam edebilmek için dışa bağımlı bir konuma yerleştirmiştir. Dış piyasada rekabet edebilmek ve doğrudan yabancı yatırımcı çekebilmek için işçi ücretleri uluslararası rakiplerinin altında tutulmaktadır. Buna karşın

dönemlik dış ticaret açığını finanse edebilmek için faiz oranları yükseltilmek zorunda kalınmaktadır. Nihayetinde gelişmekte olan ülkelerdeki finansal getiriler uluslararası ortalamaların üzerinde gerçekleşmektedir. Fon fazlası olan gelişmiş ülkeler bu yapıyı önemli bir kazanç kapısı olarak kullanmaktadır. Cari açığı finanse edebilmek için bu ülkelerde ihracat odaklı bir ekonomi politikası izlenmeye çalışılmaktadır. Bu koşullar altında, gelişmekte olan ülkeler dış sermaye akışlarına bağımlı kalmakta, bu da istikrarlı ekonomik büyüme yaratma kabiliyetlerini azaltmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler ihracatı öncelikleyen ekonomi politikaları neticesinde iç piyasalarda yeterli talep oluşturamamaktadır. Bununla beraber emeğin toplam gelirdeki payı düşer ve krizler dışsal değişikliklerin (gelişmiş ülkelerdeki yüksek faiz oranları) tetiklediği bir role bürünür (Levy-Orlik, 2013). Geniş kapsamlı başka bir çalışmada OECD içerisinde yer alan sanayileşmiş ülkelerdeki finansallaşmanın görülme sıklığı ve sonuçları incelenmiştir. Finansallaşma ile eşitsizlik, büyüme ve işsizlik değişkenlerinin arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre OECD genelinde kayda değer bir finansallaşma olduğuna dair güçlü ampirik kanıtlar bulunmakta ve bu durum her üç değişken üzerinde de önemli ve olumsuz etkiler yaratmaktadır (Assa, 2012).

Çağdaş yorumcular finansal varlıkların ve finansal şirketlerin kârlarının GSYH'ye oranla artan payına odaklanmaktadır. Reel sektör aracılığıyla riskin emeğe dönüştürülmesi azalmaktadır. Bunun yerine sermaye sahipleri daha az risk alarak reel piyasalarda değil, finansal piyasalarda yatırım yapmakta; finansal sistem aracılığıyla kâr elde etme hedefiyle hareket etmektedir. Bu nedenle emek yoğun reel sektördeki iş gücü piyasasının rolü her geçen yıl gelişmiş ekonomilerde azalmakta; finansal sistemdeki kâr oranları ise artmaktadır.

Tüketici Kredileri Üzerinde Finansallaşmanın Etkisi

Finansallaşma halihazırda bankalar, sigorta şirketleri, faktöring şirketleri gibi finansal kuruluşların işlevlerinin ekonomik hayatta artması demek değildir. Finansallaşmanın daha geniş bir perspektiften incelenmesi ve bir toplumsal sistem modeli olarak ele alınması daha doğru bir yaklaşım olacaktır (Karakaş, 2015). Son yıllarda literatürde hane halkının artan finansallaşmasını ele alan iki ana çerçeve bulunmaktadır. Birinci yaklaşım yaşam tarzlarını piyasa dalgalanmalarından ve ücret durgunluğundan korumak için hane halklarını tüketici borçları almaya iten yapısal güçleri vurgulamaktadır. İkinci yaklaşım ise finansal özneler yaratılarak ve hane halkının giderek yatırımcı ve tüccar olarak davranmasını talep ederek finansal piyasaların disipline edici karakteri ön plana çıkarılmaktadır (González, 2015). Her iki yaklaşımın da ayrı ayrı

incelenmesi gerekmele birlikte tüketici kredilerine finansallaşmanın etkisi konusunda birinci yaklaşım ele alınarak mesele irdelenecektir.

Tüketici kredileri artan tüketici ihtiyaçları karşısında gün geçtikçe daha fazla kullanılmaktadır. Özellikle enflasyonist ortamlarda tüketiciler bugün harcamayı gelecekte harcamaktan daha çok tercih etmektedir. Bugünkü harcamalar için yeterli bütçeye sahip olamayan tüketiciler ise finansman açıklarını tüketici kredileri ile kapatmaya çalışmaktadır. Ülkemizde 2020 yılı sonunda tüketici kredileri ve bireysel kredi kartları toplam tutarı 821 milyar TL iken, 2022 yılı yine aynı dönemde 1.537 milyar TL'ye yükselmiştir (BDDK, 2022). Elbette ülkede yaşanan enflasyonist oluşumlar kredi tutarlarının nominal büyümesinde etkilidir. Ancak aynı yıllarda kredi kullanan kişi sayısının 25 milyondan 28 milyona yükselmiş olması bahsi geçen durumu desteklemektedir.

Tüketici kredisi piyasalarında hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde son yıllarda patlayıcı bir büyüme yaşanmıştır. Bu genişleme tüketime ve kârlı ikincil piyasaların ortaya çıkmasına önemli bir ivme kazandırmıştır (González, 2015). Bu durumu destekler nitelikte elde edilen sonuçlara göre son otuz yılda Amerika'da artan tüketici borcu seviyelerinde de değişikliklerin olduğu belirlenmiştir. Geçmişte ailelerin reel kazançlarındaki büyümenin keyfini çıkarmaya çalıştıkları ve eğer borçlanırlarsa da bunu ücret seviyelerinin artmaya devam edeceği beklentisiyle bir ev, bir araba satın almak veya bir üniversite eğitimini finanse etmek için yaptıkları belirtilmektedir. Bugün ise Amerikalıların TV, buzdolabı, restoran yemekleri ve çocuklarının eğitimi için borçlandıkları görülmektedir (Montgomerie, 2007). Ülkemizde de geçmişe kıyasla tüketim alışkanlıklarında değişiklikler olduğu söylenebilir. Yeni dünya düzeninde teknolojik aletlere ve iletişim araçlarına tüketicilerin gelirlerinden önemli bir pay ayırdıklarından bahsedilmektedir (Nar, 2015). Teknolojik aletlerin ve iletişim araçlarının yüksek ücretleri nedeniyle ihtiyaçlarını karşılamak için bireyler yeterli bütçeye sahip olamayabilmektedir. Bu nedenle finansman sağlamları gerekmektedir. Bu durumda kredi kartları ve ihtiyaç kredileri tüketicilerin imdadına yetişmektedir. Toplumlar aldıkları krediler ve kredi kartlarına uygulanan taksitler ile geleceklerini ipotek altına almakta; borçlanma ekonomisine farkında olmadan katkıda bulunmaktadır.

Borçlanma, finansallaşmış ekonomiler için kurucu bir unsurdur. Bu ekonomilerde yatırımlar kredi bağlantıları ile; büyüme tüketim ile gerçekleşmektedir. Özellikle tüketici kanalında her kesimin krediye ulaşım imkânının mümkün olması nedeniyle ekonomik yükseliş dönemlerinde her şey yolunda görünür; 'herkes' zengin olur. Ancak hiçbir sistem kusursuz değildir. Ek teminatlar neticesinde değişen yaşam koşulları tüketicilere ilave

mali yükümlülük getirmektedir. Bu yükümlülüklerle başa çıkmak isteyen hane halkları daha fazla kredi almaya yönelmektedir. Bu durumda hane halkının ödeyebileceğinden daha fazla bir borç karşısına çıkacaktır. Hatta elverişli ekonomik koşullar altında bile hane halkları arasında finansal sorunlar görülmektedir. Bu durumu tespit edebilmek amacıyla son derece istikrarlı ekonomik göstergelere sahip olan Norveç üzerinde analizler yapılmıştır. Analizler için Oslo'da 1999, 2004 ve 2011 yıllarındaki borç ödemelerine ilişkin veriler kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre piyasa özgürlüğünü azami düzeye çıkarmak çok daha büyük sorunlarla hane halkalarını karşı karşıya bırakmaktadır (Poppe et al., 2016). Finansal özgürlüğe kavuşmak için halkın büyük kesiminin tüketici kredilerine yönelmesi gelecekte ipotek ve haciz durumlarını ortaya çıkarabilir. Borç batağına girmiş kişiler suça daha meyilli olabilecektir. Böyle bir durumla karşı karşıya kalan bireyler çıkış yolu bulmak için kolay paraya ulaşmaya çalışabilir. Bu nedenle finansallaşmanın özellikle yoksul ve orta gelirli bireyler açısından suç sosyolojisi ile ilgili bağlantılarının da olabileceğini ihmal etmemek gerekir. Politika yapıcılar finansallaşmayı ekonominin merkezine aldıklarında meselenin farklı boyutlarıyla karşılaşılabileceklerini ihmal etmemelidir.

Çevresel Sorunlar Üzerinde Ticari Açıklık, Finansallaşma ve Eğitim İlişkisi

20.yy'ın sonlarından itibaren ticaretin serbestleştirilmesi ile çevresel sorunların da arttığı tespit edilmesi literatürdeki önemli ve ilginç gelişmelerden biridir. Ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ekonomik faaliyetleri genişleterek tüm dünyayı tek bir pazar haline dönüştürmektedir. Ancak küresel finansal gelişme göstergeleri arasında yabancı sermaye hareketlerinin çevreye fayda sağlamaktan çok daha fazla kirlilik yaratacağı savunulmaktadır (Appiah et al., 2023).

Uluslararası ticaretin zincirlerini kırarak yaygınlaşmasının çevre üzerindeki etkilerinin tespiti sırasında ekonomist ve çevreciler ihtilafa düşmektedir. İlk görüşe göre serbest ticaretin artmasıyla daha fazla üretim teşvik edilmekte ve bu durumun sonucunda ise kaynak kullanımı ve çevre kirliliği artmaktadır (Copeland & Taylor, 1994; Grossman & Krueger, 1991). İkinci görüşe göre uluslararası ticaret; kaynakları verimli kullanılarak firmaların yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmesi teşvik edilmekte ve bu gelişmeler neticesinde ekonominin sürdürülebilir bir şekilde, çevresel iyileşmeye katkıda bulunduğu düşünülmektedir (Baek et al., 2009; Chen et al., 2021; Cui et al., 2016; Frankel & Rose, 2005; Liu, 2021). Bu iki görüş birlikte değerlendirildiğinde gelişmiş ülkelerin diğerlerine göre daha katı çevre politikaları uygulamaları, gelişmekte olan ülkelerin bu duruma göz yummaları nedeniyle ticaretin

serbestleştirilmesi gelişmiş ülkelerde sorun oluşturmazken, gelişmekte olan ülkelerin çevre kalitesi üzerinde olumsuz etkilerinin varlığından söz edilebilir (Baek et al., 2009). Bu nedenle serbest ticaret anlaşmalarının daha da yaygınlaştırılması gelişmekte olan ülkelerdeki çevre politikalarını aynı gelişmiş ülkelerde olduğu gibi daha sıkı uygulamalarını zorunlu hale getirmiştir (Appiah-Konadu, 2013).

Ülkelerin son dönemde en çok üzerinde durdukları husus iklim değişikliği ve çevre kirliliğidir. Özellikle fosil kaynaklar kullanılarak havadaki doğal bileşim bozulmakta ve bu durum hava kirliliğine sebep olmaktadır. Karbon emisyonları ile finansal gelişmeler arasında güçlü bir ilişkinin varlığından söz edilmektedir (Boutabba, 2014; Demir et al., 2019; Pata, 2018; Zhang, 2011). Söz konusu ilişkide finansal gelişimdeki artış karbon emisyonunda önemli artışa neden olmaktadır. Ülkemizde de finansal gelişmenin çevresel bozulma üzerinde etkisi olduğu kanıtlanmıştır (Gokmenoglu & Sadeghieh, 2019). Her ne kadar finansallaşmanın çevresel bozulma üzerinde önemli katkısı olduğu ifade edilse de başka bir açıdan bakıldığında, finansallaşma şirketlerin yeni teknolojilere daha hızlı geçişine olanak tanımaktadır (Jalil & Feridun, 2011). Şirketlerin yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanarak üretim yapmalarına, daha az enerji tüketen yeni makineler almalarına yada yeni nesil filtrasyon sistemlerine geçişlerine finansallaşma destek olabilmektedir. Dolayısıyla meselenin bu açıdan da değerlendirilmesi isabetli olacaktır.

Eğitim küresel vatandaşlığı teşvik eden, bireylerin sosyal adalet anlayışıyla hareket etmelerine yardımcı olan, aynı zamanda sürdürülebilir bir dünya için bireylere çevreye karşı duyarlı olmalarını öğreten, refahın artırılmasında önemli bir itici güçtür (UNESCO, 2014). Finansallaşma ile eğitim kavramları son dönemde araştırmalara konu olmaktadır. Eğitimin finansallaşmasında doğrudan finansman, kısmi finansman ve dolaylı finansman yöntemi olarak üç tür yöntemden bahsedilmektedir. Doğrudan finansman yönteminde devlet topladığı vergiler ile tüm eğitim masraflarını üstlenir ve katılımcılardan eğitim hizmeti için ek bir ücret talep etmez. Kısmi finansman yönteminde devlet eğitim için gerekli olan finansmanın büyük kısmını topladığı vergiler ile karşılarken bir kısmı için ise eğitim hizmeti almak isteyen katılımcılardan harç talep eder. Dolaylı finansman yönteminde ise eğitim hizmeti hem devlet hem de özel müteşebbisler aracılığıyla karşılanırken; eğitim hizmetini özel okullarda almak isteyenler hizmet karşılığında yıllık veya dönemlik ücretler ödemektedir (Güngör & Göksu, 2013). Eğitimin finansallaşması hususunda asıl üzerinde durulması gereken husus devlet okullarının yeterli olmayıp halkı özel okullara yönlendirmesidir. Böyle bir durumda eğitim alan katılımcılar için gerekli olan finansman ihtiyacının karşılanması gerekecektir. Bireylerin özellikle yüksek öğrenimleri için kredi kullanmaları ve bu kredileri ilerleyen

süreçte ödememeleri nedeniyle batık kredilerin oluşmasının finansallaşmanın eğitim boyutunun irdelenmesinde etkili olduğu belirtilmektedir. Bu durumu destekler nitelikteki en belirgin örnek ABD'deki öğrenci kredilerinde yaşanan artıştır. ABD'de öğrenci kredisi borcunda hızlı bir artış yaşanmış ve ödenmemiş öğrenci kredisi bakiyeleri 2004'te 364 milyar dolarken; 2012'de 966 milyar dolara çıkmıştır (Eaton et al., 2016). Benzer şekilde Şili'de eğitim maliyetlerinin artması ile halkın daha fazla öğrenci kredilerine yöneldiği belirtilmektedir (González-López, 2021). Bireyin en temel ihtiyaçlarından biri olan eğitim almak için krediye başvuran hane halkı, gelecekte ödeme sıkıntısı yaşayabilecektir. Bu durumun sonucu olarak eğitim ve sağlık alanlarında sosyal politikanın finansallaşması, borç etrafındaki çatışmaların artmasına yol açabilecektir. Yarı kamusal hizmetlerin özel hizmetlere kayması halkın kutuplaşmasına neden olabilecektir. Bu hizmetlere erişemeyen bireyler isyan ve eylemlerle tepkilerini dile getirebilecektir. Eğitimin finansallaştırılması kapsamında gelecekte yaşanabilecek bu hususların da dikkate alınması önemlidir.

Büyüme, açıklık, enerji tüketimi ve finansallaşmayla kıyaslandığında çevresel sorunların tespitinde eğitimin literatürde yeterince yer bulmadığı görülmektedir. 2008 krizinin ardından, finansallaşma yeni sınırlara yayılmakta ve yeni finansal rant elde etme biçimlerini ortaya çıkarmaktadır (Fields, 2018). Diğer taraftan toplumun eğitim seviyesindeki artış tek bir gruba ait oluşabilecek finansal rantın önüne geçebilmekte ve beraberinde gelir adaletsizliğini ortadan kaldırmaktadır.

Eğitim seviyesi yükseldiğinde gelir ile ilgili sorun yaşamayan bireylerin çevreye daha duyarlı olacakları ifade edilmektedir. Dolayısıyla eğitim çevresel sorunların azalmasındaki itici bir güç olarak görülmektedir (Brunello & Comi, 2004; Ekperiware et al., 2017; Eyuboglu & Uzar, 2021; Sarwar et al., 2021). Gelişmekte olan ülkelerde finansallaşmanın çevreye olan etkisi çoğu zaman negatif yönde gerçekleşmektedir. Bu durumun varlığını ortaya çıkaran pek çok çalışma vardır (Appiah et al., 2023; Demir et al., 2019; Gokmenoglu & Sadeghieh, 2019; Kavas & Çoban, 2023; Pata, 2018; Shahbaz et al., 2020; Zaidi et al., 2019).

Eğitim ve çevre kirliliği ile ilgili sınırlı bir literatür mevcuttur (Dietz et al., 2004; Johnson et al., 2012; Purnell et al., 2004; Short, 2009). Eğitimin uzun vadede ekonomik kalkınma ve çevresel sorunların azaltılmasında önemli ve olumlu etkilerinin olduğu belirlenmiştir (Brunello & Comi, 2004; Ekperiware et al., 2017; Eyuboglu & Uzar, 2021; Sarwar et al., 2021). Eğitimin sürdürülebilir çevreye verebileceği katkı birkaç farklı noktadan değerlendirilebilir. Eğitim ile farkındalık oluşturarak enerji kullanımı

konusunda daha hassas davranan bir nesil ortaya çıkabilir. Bunun yanında tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin kullanımı için enerji verimliliğinin, geri dönüşümün ön planda tutulduğu yeşil teknolojileri geliştirecek bireyler yetiştirilebilir (Ekperiware et al., 2017; Eyuboglu & Uzar, 2021). Bu nedenle üniversitelerde arge faaliyetleri desteklenerek yeşil teknolojilerin geliştirilmesi hedeflenmelidir. Ayrıca politika yapıcılarının gelecekte tüm eğitim kurumlarında enerji verimliliği ile ilgili derslere ve bu doğrultuda halkın bilinçlenmesi adına kursların organize edilmesine odaklanması gerekmektedir.

Sonuç

Finansallaşma; ekonomik büyüme, gelir eşitsizliği, tüketici kredileri, eğitim ve çevresel sorunları etkileyebilecek önemli bir konudur. Bu kapsamda finansallaşma toplumsal ve ekonomik düzenin merkezine oturtulmaya çalışılmaktadır. 20. Yüzyılın sonlarından bu yana gelişmiş ülkelerin üretim odaklı ekonomiden finans odaklı ekonomiye doğru köklü bir dönüşüm geçirdiği görülmektedir. Finansallaşma olgusu ise tam da bu dönemden sonra 21. Yüzyılın başlarından itibaren yazın dilinde sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle gelişmiş ülkelerin yeni bir sömürge düzenini kurgulamak istemesine finansallaşmanın aracılık ettiği söylenebilir. Son on yılda ise kapitalizmin kabuk değiştirmesi neticesinde hane halkı borç-gelir oranlarının ve şirket borç-öz kaynak oranlarının hızla yükseldiği bir dönemin olması bu söylemi açıklayabilecek en belirgin göstergedir. Fon fazlasına sahip olan gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere yönlendirdikleri ve yüksek faiz olarak gerçekleştirdikleri fon transferleri sömürge düzeninin en önemli argümanıdır.

Finansallaşmanın üretim odaklı ekonomilerden finans odaklı ekonomilere aracılık etmesi üretim sisteminin sekteye uğramasına neden olabilecektir. Özellikle salgın hastalıklar veya bölgesel savaşların yaşandığı bir ortamda tedarik zincirinin kopması finanslar piyasaları öncelikleyen ekonomilerin sorun yaşamaları anlamına gelecektir. Bu nedenle “biz fon transferi yapalım kârımızı buradan elde edelim” düşüncesi halkların belki kısa vadede zenginleşmesini sağlayacaktır. Büyük Buhran, Mortgage Krizi, Covid-19 Salgını, Rusya- Ukrayna Savaşı gibi dünyanın büyük bir kısmını etkileyebilecek küresel ölçekli bir kriz döneminde yalnızca üretim yapmaya odaklanan ülkeler krizden en az hasarla çıkacaktır. Bu nedenle ülkelerin kolay para kazanmanın yolu olarak gördükleri finansal piyasalardan ziyade fon fazlalarını üretime yönlendirmeleri kendi gelecekleri için daha isabetli olacaktır.

Neoliberal dönemde mal ve sermaye piyasalarının serbestleştirilmesi ve kural tanımaz bir hale büründürülmesi neticesinde mal ve sermaye piyasalarının uluslararasılaşması, potansiyel olarak gelir eşitsizliğini artırmaktadır. En yaygın görüşe göre, küreselleşmenin daha az eğitilmiş işçileri dünyanın dört bir yanındaki düşük ücretli işçilerle doğrudan rekabete sokarak kazançlarını düşürdüğü düşünülmektedir. Bu rekabet, uluslararası mal ve hizmet ticareti yoluyla ücretler üzerinde baskı yaratmaktadır. Bu durumda özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde yaşayan işçilerin uluslararası rekabet ortamından dolayı çok daha ucuza çalışmaları sağlanmaktadır. Böylece gelişmiş ülkeler servetlerini artırmakta, sömürgecilikte birbirleriyle yarışır hale gelmektedir.

Finansallaşma hane halklarını yeni dünya düzeninde değişen yaşam tarzlarına uyum sağlamaları adına, piyasa dalgalanmalarından ve ücret durgunluğundan korumak için tüketici kredilerini almaya iten bir unsurdur. Tüketici kredileri artan tüketici ihtiyaçları karşısında gün geçtikçe daha fazla kullanılmaktadır. Özellikle enflasyonist ortamlarda tüketiciler bugün harcamayı gelecekte harcamaktan daha çok tercih etmektedir. Bugünkü harcamalar için yeterli bütçeye sahip olamayan tüketiciler finansman açıklarını tüketici kredileri ile kapatmaya çalışmaktadır. Finansal özgürlüğe kavuşmak için halkın büyük kesiminin tüketici kredilerine yönelmesi gelecekte ipotek ve haciz durumlarını ortaya çıkarabilir. Bu durumun farklı sosyolojik boyutları olabilir. Politika yapıcılar finansallaşmayı ekonominin merkezine aldıklarında meselenin farklı boyutlarıyla karşılaşabileceklerini ihmal etmemelidir.

Ülkelerin son dönemde en çok üzerinde durdukları husus iklim değişikliği ve çevre kirliliğidir. İklim değişikliği ile mücadelede önemli yapı taşlarından birisi olduğu düşünülen Paris Barış Anlaşması 2015 yılında imzalanmış ve 2020 yılından itibaren alınan kararlar uygulanmaya başlamıştır. Karbon emisyonları ile finansal gelişmeler arasında güçlü bir ilişkinin varlığının olması finansallaşmanın ortaya çıkardığı bir diğer olumsuz durumdur. Söz konusu ilişkide finansal gelişimdeki artış karbon emisyonunda önemli artışa neden olmaktadır. Ülkemizde de benzer şekilde finansal gelişmenin çevresel bozulma üzerinde etkisi olduğu kanıtlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Agnello, L., & Sousa, R. M. (2014). How does fiscal consolidation impact on income inequality? *Review of Income and Wealth*, 60(4), 702–726.
- Appiah, M., Ashraf, S., Tiwari, A. K., Gyamfi, B. A., & Onifade, S. T. (2023). Does financialization enhance renewable energy development in Sub-Saharan African countries? *Energy Economics*, 106898.
- Appiah-Konadu, P. (2013). *The effect of trade liberalization on the environment: A case study of Ghana*. University of Ghana.
- Assa, J. (2012). Financialization and its consequences: The OECD experience. *Finance Research*, 1(1), 35–39.
- Baek, J., Cho, Y., & Koo, W. W. (2009). The environmental consequences of globalization: A country-specific time-series analysis. *Ecological Economics*, 68(8–9), 2255–2264.
- BDDK. (2022). *Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeler*. <https://www.bddk.org.tr/Veri/Detay/162>
- Boutabba, M. A. (2014). The impact of financial development, income, energy and trade on carbon emissions: evidence from the Indian economy. *Economic Modelling*, 40, 33–41.
- Brunello, G., & Comi, S. (2004). Education and earnings growth: evidence from 11 European countries. *Economics of Education Review*, 23(1), 75–83.
- Chancel, L., Piketty, T., & Saez, E. (2022). *World inequality report 2022*. Harvard University Press.
- Chen, F., Jiang, G., & Kitila, G. M. (2021). Trade Openness and CO2 Emissions: The Heterogeneous and Mediating Effects for the Belt and Road Countries. *Sustainability*, 13(4), 1958.
- Christophers, B. (2015). The limits to financialization. *Dialogues in Human Geography*, 5(2), 183–200.
- Christophers, B., Fine, B., Mader, P., Mertens, D., & van der Zwan, N. (2020). The value of financialization and the financialization of value. *The Routledge International Handbook of Financialization*, 19–30.
- Copeland, B. R., & Taylor, M. S. (1994). North-South trade and the environment. *The Quarterly Journal of Economics*, 109(3), 755–787.
- Cui, J., Lapan, H., & Moschini, G. (2016). Productivity, export, and environmental performance: air pollutants in the United States. *American Journal of Agricultural Economics*, 98(2), 447–467.
- Davis, G. F., & Kim, S. (2015). Financialization of the Economy. *Annual Review of Sociology*, 41.

- Demir, C., Cergibozan, R., & Gök, A. (2019). Income inequality and CO2 emissions: Empirical evidence from Turkey. *Energy & Environment*, 30(3), 444–461.
- Dietz, M. E., Clausen, J. C., & Filchak, K. K. (2004). Education and changes in residential nonpoint source pollution. *Environmental Management*, 34(5), 684–690.
- Eaton, C., Habinek, J., Goldstein, A., Dioun, C., Santibáñez Godoy, D. G., & Osley-Thomas, R. (2016). The financialization of US higher education. *Socio-Economic Review*, 14(3), 507–535.
- Ekperiware, M. C., Olatayo, T. O., & Egbetokun, A. A. (2017). *Human capital and sustainable development in Nigeria: How can economic growth suffice environmental degradation?* Economics Discussion Papers.
- Epstein, G. A. (2005). *Financialization and the world economy*. Edward Elgar Publishing.
- Eyuboglu, K., & Uzar, U. (2021). A new perspective to environmental degradation: the linkages between higher education and CO 2 emissions. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(1), 482–493.
- Fields, D. (2018). Constructing a new asset class: Property-led financial accumulation after the crisis. *Economic Geography*, 94(2), 118–140.
- Frankel, J. A., & Rose, A. K. (2005). Is trade good or bad for the environment? Sorting out the causality. *Review of Economics and Statistics*, 87(1), 85–91.
- Gokmenoglu, K. K., & Sadeghieh, M. (2019). Financial development, CO2 emissions, fossil fuel consumption and economic growth: the case of Turkey. *Strategic Planning for Energy and the Environment*, 38(4), 7–28.
- González, F. (2015). Where are the Consumers? ‘Real households’ and the financialization of consumption. *Cultural Studies*, 29(5–6), 781–806.
- González-López, F. (2021). The financialization of social policy and the politicization of student debt in Chile. *Journal of Cultural Economy*, 14(2), 176–193.
- Grossman, G. M., & Krueger, A. B. (1991). *Environmental impacts of a North American free trade agreement*. National Bureau of economic research Cambridge, Mass., USA.
- Güngör, G., & Göksu, A. (2013). Türkiye’de eğitimin finansmanı ve ülkelerarası bir karşılaştırma. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 20(1), 59–72.
- Jalil, A., & Feridun, M. (2011). The impact of growth, energy and financial development on the environment in China: a cointegration analysis. *Energy Economics*, 33(2), 284–291.
- Johnson, B., Duffin, M., & Murphy, M. (2012). Quantifying a relationship between place-based learning and environmental quality. *Environmental Education Research*, 18(5), 609–624.

- Karakaş, B. (2015). Finansallaşan Türkiye ekonomisinde tüketim ve borçlanma. *İş ve Hayat*, 1(1), 25–56.
- Kavas, Y. B., & Çoban, M. N. (2023). Finansal Gelişmenin Yenilenebilir Enerji Tüketimine Etkisinin Toplamsal Olmayan Sabit Etkili Panel Kantil Yöntemiyle Analizi: CIVETS Ülkelerinden Ampirik Kanıtlar. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 18(69), 60–78.
- Khatatbeh, I. N., & Moosa, I. A. (2022). Financialization and income inequality: An extreme bounds analysis. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 31(5), 692–707.
- Levy-Orlik, N. (2013). Financialization and economic growth in developing countries: The case of the Mexican economy. *International Journal of Political Economy*, 42(4), 108–127.
- Liu, X. (2021). The impact of renewable energy, trade, economic growth on CO2 emissions in China. *International Journal of Environmental Studies*, 78(4), 588–607.
- Mader, P., Mertens, D., & Van Der Zwan, N. (2020). Financialization: an introduction. *The Routledge International Handbook of Financialization*, 1–16.
- Montgomerie, J. (2007). Financialization and consumption: an alternative account of rising consumer debt levels in Anglo-America. *CRESC Working Paper Series*.
- Nar, M. Ş. (2015). Küreselleşmenin Tüketim Kültürü Üzerindeki Etkisi: Teknoloji Tüketimi. *Journal of International Social Research*, 8(37).
- Palley, T. I., & Palley, T. I. (2013). *Financialization: what it is and why it matters*. Springer.
- Pata, U. K. (2018). Renewable energy consumption, urbanization, financial development, income and CO2 emissions in Turkey: testing EKC hypothesis with structural breaks. *Journal of Cleaner Production*, 187, 770–779.
- Poppe, C., Lavik, R., & Borgeraas, E. (2016). The dangers of borrowing in the age of financialization. *Acta Sociologica*, 59(1), 19–33.
- Purnell, K., Sinclair, M., & Gralton, A. (2004). Sustainable schools: making energy efficiency a lifestyle priority. *Australian Journal of Environmental Education*, 20(2), 81–91.
- Sarwar, S., Streimikiene, D., Waheed, R., & Mighri, Z. (2021). Revisiting the empirical relationship among the main targets of sustainable development: Growth, education, health and carbon emissions. *Sustainable Development*, 29(2), 419–440.
- Shahbaz, M., Haouas, I., Sohag, K., & Ozturk, I. (2020). The financial development-environmental degradation nexus in the United Arab Emirates: the importance of growth, globalization and structural breaks. *Environmental Science and Pollution Research*, 1–15.

- Short, P. C. (2009). Responsible environmental action: Its role and status in environmental education and environmental quality. *The Journal of Environmental Education*, 41(1), 7–21.
- Tomaskovic-Devey, D., Lin, K.-H., & Meyers, N. (2015). Did financialization reduce economic growth? *Socio-Economic Review*, 13(3), 525–548.
- UNESCO. (2014). *UNESCO education strategy 2014–2021* (pp. 1–63). UNESCO Paris.
- Zaidi, S. A. H., Zafar, M. W., Shahbaz, M., & Hou, F. (2019). Dynamic linkages between globalization, financial development and carbon emissions: Evidence from Asia Pacific Economic Cooperation countries. *Journal of Cleaner Production*, 228, 533–543.
- Zhang, Y.-J. (2011). The impact of financial development on carbon emissions: An empirical analysis in China. *Energy Policy*, 39(4), 2197–2203.
- Zhou, J. (2021, January 1). *What Is Economic Growth and How Is It Measured?* Investopedia. <https://www.investopedia.com/terms/e/economicgrowth.asp>

